

Kázmér László százados:

A VERESÉG, AHOGY A FRONTKATONA LÁTTA, ÉS AHOGY A SAJTÓN KERESZTÜL A LAKOSSÁG LÁTHATTA

ÖSSZEFOGLALÓ: *Kutatásomban azt vizsgálom, hogy a lakosság haderőről alkotott véleményét miként befolyásolhatták a nyomtatott sajtó cikkei és a harcokból hazatért katonák beszámolóit. A tanulmányban a tér és az idő korlátait a második világháború idején a keleti frontra vezényelt magyar 2. hadsereg és a Pesti Hírlap ezen időszakban megjelent számaiban közölt publikációk határolják. Célom, hogy a megjelent cikkek és a katonák által készített szubjektív források közt olyan összefüggéseket tárjak fel, melyek alakíthatták a társadalom haderőről alkotott véleményét, növelhették vagy éppen rombolhatták a Magyar Királyi Honvédségbe vetett közbizalmat.*

KULCSSZAVAK: *második világháború, szubjektív források, világháborús sajtó*

CÉL, KUTATÁS, MÓDSZER, VIZSGÁLATI MENET ÉS KIINDULÓ ALAP

Hadtörténetírásunk számos munkával gazdagította a Magyar Királyi Honvédségről szóló ismereteinket. Az 1938–1939 közti időszakot egy fegyvernem kialakulásának és harci alkalmazásának szemszögéből dolgozta fel Kiss Gábor Ferenc.¹ A Szovjetunió elleni 1941-es hadműveleteket részletekbe menően Andaházi Szeghy Viktor kutatásai² alapján ismerjük. Az 1942–43-ban a Donnál lezajlott hadieseményeket Szabó Péter³ munkája mutatja be tudományos igényességgel. A modern összefoglaló művek sora⁴ is bizonyítja, hogy a korszak hadtörténeti feltárása sokat lépett előre az utóbbi évtizedben. Mint láthatjuk, a második világháború témáját sok jeles történész kutatta, viszont a háterszág és a front ilyen irányú elemzése ez idáig még javarészt váratott magára.

A kutatás módszertanát tekintve, első lépésként megfogalmazom a tanulmány kiinduló alapját, majd az analízis és a szintézis segítségével felállítom a kutatott források vizsgálati rendszerét, melyben ábrázolni lehet a közvetített vélemények tendenciáit. Végül az indukció és a dedukció alkalmazásával teszek következtetést a jelenségek magyarázatára.

Úgy gondolom, hogy a társadalmat és a haderőt nem lehet egymástól függetlenül vizsgálni, mivel a nemzeti haderő a társadalom szerves része. A hadsereg személyi állományát

¹ Kiss Gábor Ferenc: „Lovon, gyalog, autón, biciklin, vasúton...” – A magyar királyi Honvédség gyorscsapatai. Belvedere Meridionale, Szeged, 2014.

² Andaházi Szeghy Viktor: A magyar királyi honvédség részvétele a Szovjetunió elleni támadásban. 1941. június–december. Belvedere Meridionale, Szeged, 2016.

³ Szabó Péter: Don-kanyar. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994., 2001.

⁴ Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945. Tóthágas Plusz Kft., Budapest, 2009.; Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1941–1943. Püldo Kiadó, Budapest, 2002.; Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

a haza állampolgárai alkotják, így sohasem képes teljesen elszigetelődni a társadalomtól. A társadalom egészéhez viszonyítva legfeljebb a haderő által kifejtett hatás változhat, létszámának és szerepének megfelelően. Így például egy militarizált társadalomban a lakosság szélesebb rétege kerül közvetlen kapcsolatba a haderővel, mint egy önkéntes és kis létszámú hadsereggel rendelkező országban. Ennek megfelelően a társadalmi kapcsolatot folyamatosan tekintem, melyet a népszerűség alakulásának tekintetében kétféle korrelációra bontok.

A közvetlen viszony az a fajta személyes érintkezés, amikor az állampolgárok katonai szolgálatot látnak el, így a haderőről alkotott magánvéleményüket megoszthatják ismerőseikkel. Trianon után a fegyveres erő fejlesztésével, azon belül is a hadkötelezettség bevezetésével az állampolgárok egyre nagyobb része vált a megjelenő tömeghadsereg tagjává. Ennek következtében a honvédelem több százezer család életébe lépett be. A haderőről alkotott véleményeiket elmondhatták szóban, illetve leírhatták naplóikba vagy visszaemlékezéseikbe. Az ilyen írásokon keresztül akár emberöltőkkel később is tudomást szerezhetünk gondolataikról. Így fény derülhet olyan jelenségekre vagy történésekre, melyeket egykor rejtettnek tartottak.

Közvetett összeköttetés alatt az olyan csatornát értem, melyben az emberek egy közvetítő közegen keresztül szerezhetnek ismereteket a fegyveres erőről. A szubjektív beszámolóktól eltérően a telekommunikációs közeg eszközei széles társadalmi réteg számára voltak elérhetőek. A világháború idején ezek közé lehet sorolni a filmhíradót, a telefonhírmondót, a rádióadást vagy a nyomtatott sajtót. További különbség, hogy a tömeg befolyásolására és a hivatalos információk terjesztésére az államnak⁵ ez a csatorna sokkal kézenfekvőbb lehetőséget biztosított.

Jelen tanulmányban nem tárgya a forrásokban lévő információk hitelességének a vizsgálata, mivel számomra a közvetíteni kívánt morális hangulat a hangsúlyos. A téma következtetésének pontosítása érdekében a jövőben érdemes lenne több politikai érdeket képviselő lap és szubjektív forrás feldolgozása.

SAJTÓFORRÁSOK ÉS VIZSGÁLATI RENDSZERÜK

A második világháború idején a Magyar Királyság területén megjelenő 1379⁶ újság közül a legjelentősebbek a következők voltak: Budapesti Hírlap, Az Est, Friss Újság, Kis Újság, Magyarság, Magyar Újság, Neues Politisches Volksblatt, Neues Pester Journal, Népszava, 8 órai Újság, Pester Lloyd, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Új Lap, Az Újság és Világ.⁷ Az ország mindenkori miniszterelnöke a nyomtatásban megjelenő sajtót a néphangulat alakítására alkalmas eszköznek tekintette. Bár új sajtótörvényt nem tudott megszavaztatni, a negyedik hatalmi ág szabályozását elengedhetetlennek tartotta. Amire a két módszer közül az egyik a miniszterelnöki lapengedélyezés 4578/1920 sz. ME rendelete, valamint a belügyminiszteri lapbetiltás 6357/1920 sz. ME rendelete.⁸

Hazánkban leginkább a liberális sajtónak létezett nagy múltja, így a további kutatás bevezetéseként a fentebb felsorolt újságokból a liberális sajtó zászlóvivőjének számító Pesti

⁵ A sajtószabadság fokának megfelelően más erők is vezérelhetik a sajtóanyagok keletkezését.

⁶ 1942-ben 1379 lapból 779 fővárosi és 600 vidéki. Buzinkay Géza – Kókay György: A magyar sajtó története. I. Rákóczi Kiadó, Budapest, 2005, 207.

⁷ Buzinkay–Kókay: i. m. 207.

⁸ Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2016, 332.

Hírlapot választottam. A hírlap a Légrády testvérek családi vállalkozásaként indult, majd vezetésükkel 1925-ben átalakult részvénytársasággá. A lap népszerűségének ellenére a kiadáshoz szükséges anyagi forrásokat a bevételek nem fedezték, ezért a legtöbb újságéhoz hasonlóan mecénások⁹ támogatták. Korán felismerték a külföldi tudósítások¹⁰ fontosságát, ezért több publicistájuk is rendszeresen járta Európát, akik rendszeresen közöltek magyar fordításban külföldi lapokban (többek közt a Daily Mailben) megjelent cikkeket. A húszas évek közepén, Rákosi Jenő¹¹ visszatérével a régi Budapesti Hírlap túlfutott nemzetiességének örökösévé vált a lap, ezzel átvéve annak szerepét és olvasóköreit. Rákosi halálával Herczeg Ferenc vette át a szerkesztői posztot, akivel a nemzeti hanghordozás megmaradt, viszont a revízió egy racionálisabb képét hirdette, mely már etnikai alapokon épült fel.¹² A liberalizmus szabad gondolatvilága és a hangsúlyos nemzeti hanghordozás kettőse révén a tulajdonosok a területi visszacsatolások szószólójaként helyezték el lapjukat. Ennek megfelelően az egyik legterebélyesebb kiadványbokrót¹³ hozták létre a hírlapjuk körül. A harmincas években a Magyar Revíziós Liga¹⁴ olasz, francia, angol és német nyelven jelentetett meg havilapokat. A vezető lapjukkal párhuzamosan megjelentettek heti képes, vasárnapi, divat-, regényújság, lakberendezési és háztartási mellékleteket, valamint rádióműsorról is kiegészítették az újságszerkesztést.¹⁵

A Pesti Hírlap¹⁶ lapjai közül feldolgoztam az 1941 júniusa és 1944 novembere közt megjelent számaiból 937¹⁷ példányt. A lapokból digitalizáltam a Magyar Királyi Honvédséggel közvetlenül foglalkozó cikkektől (például: hadijelentések és azok kiegészítései, térképes rovatok, háborús élmények és hadi beszámolók) egészen a haderővel kapcsolatba hozható (például: nekrológok, állami vezetők felhívásai, hirdetések) minden megjelent anyagot. Megközelítőleg 1200 db cikket lehet ebbe a tágabb témakörbe sorolni. Figyelembe véve az írások jellemző szövegezését, szerkesztését, terjedelmét és hangsúlyos szavait, vizsgáltam a haderő tekintetében megjelent pozitív vagy negatív jelentéstartalommal bíró közléseket. Ezt követően állapítottam meg a viszonyítási rendszer két pólusát. Így a pozitív határértékre tettem a gyorsadtest által elért sikerek következtében megjelenő magasztos hangnemben íródott publikációkat. A negatív véglet meghatározásával gondban voltam, mivel a nyilas hatalomátvétel során a legtöbb lapot betiltották, a megmaradt lapok főszerkesztőinek javarészt eltávolították. A tisztogatás a Pesti Hírlapot sem kerülte el, cikkeit cenzúrázták,

⁹ Támogatók: GYOSZ (Gyáriparosok Országos Szövetsége), TÉBE (Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete). In: Buzinkay: i. m. 364.

¹⁰ A trianoni tárgyalásokon is jelen voltak, illetve 1924-ben Kosztolányi Dezsőnek még a pápával is alkalma volt interjút készíteni.

¹¹ Buzinkay: i. m. 342.

¹² Buzinkay: i. m. 366–367.

¹³ Vidéki kiadás (1921–1924), Képes Újság (1915–1921), Érdekes Újság (1913–1925), Képes Pesti Hírlap (1927–1939), Pesti Hírlap Vasárnapja (1923–1937), Képes Vasárnap (1937–1944), Regénytár (1923–1924) – Pesti Hírlap Könyvek – 52 kötet, Pesti Hírlap Diszkönyvtára – 12 kötet, Műveltség Útja – 6 kötet és évenként Pesti Hírlap Nagy Naptár.

¹⁴ A Magyar Revíziós Liga az irredenta tevékenység szervezésére, összehangolására létrehozott társadalmi szervezetként arra törekedett, hogy a világ fontosabb országaiban felhívja a figyelmet a trianoni béke igazságtalanságaira, s ezzel elősegítse a revízió sikerét. Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_magyar_revizios_liga/ (Letöltés időpontja: 2018. 01. 08.)

¹⁵ Buzinkay: i. m. 363.

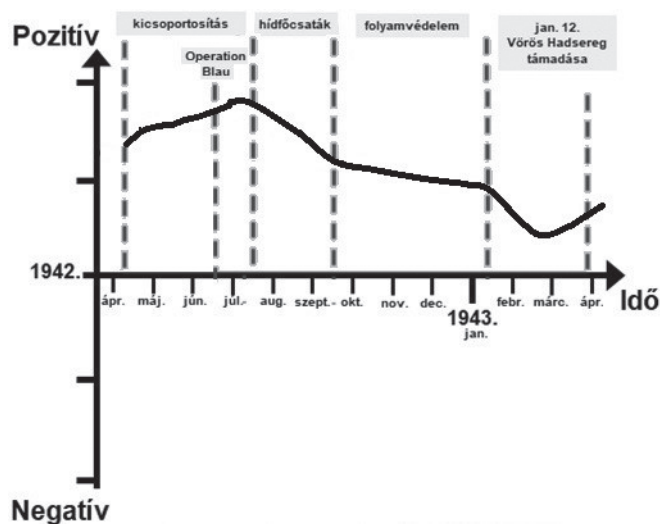
¹⁶ DEENK BTK Könyvtár helyrajzi szám: 189.798.

¹⁷ Az 1941-es évfolyam 169 db szám, az 1942-es évfolyam 258 db szám, az 1943-as évfolyam 269 db szám és az 1944-es évfolyam 241 db szám.

terjedelmét korlátozták, munkatársait lecserezték.¹⁸ Ezért szükséges a nyilas hatalmi rendszer által nem ellenőrzött országrészen kiadott újságok¹⁹ által képviselt gondolatok feldolgozása. Ily módon a negatív végletet az a lesújtó morális hangulat jelenti, mely a még mindig harcoló honvédekkel szemben jelent meg.

SAJTÓFORRÁS-VIZSGÁLAT

A kialakított rendszerben, az idő függvényében, havi bontásban az elemzési szempontoknak megfelelően ábrázoltam a közvetíteni kívánt hangulat változását.

1. ábra Sajtó által közvetített hangulat változása (Szerkesztette a szerző)

A kicsoportosítás időszakában a háború kedvező alakulásának fényében jelentek meg a cikkek. A tudósítások leginkább a honvédek búcsúztató ünnepeivel foglalkoztak, melyekben a beszédet mondó prominens személy rangjától függően részletezték az eseményeket. Ezenkívül a keleti fronton zajló hadi cselekmények jellemzésére, a „sikeres védelmi harcokról” és a „megszál-

ló feladatokról” számoltak be. Bemutatták a tartalékos és a hivatásos tisztikart, valamint az állami honvédelmi nevelést. A kicsoportosítás során a hangnem fokozatosan emelkedettebb. Az elvonuló honvédekre mind gyakrabban használták a „hős” jelzőt. Beszámoltak a partizánok elleni sikeres harcokról és „derekas” helytállásról. Felhívták a figyelmet, hogy a háborúban megsebesültek ellátása okán vérre van szükség, így az itthoniaknak kötelességük a véradás. Részletesen beszámoltak a modern harcok újszerű kihívásairól és a felkészültség fontosságáról. Dicsérték a hazai harcszerű hadgyakorlatok korszerűségét, melyek a harcba indulókat kiválóan felkészítették.

Júniusban kissé megtorpant a lendület, ami az Egyesült Államokkal beállt hadiállapotnak tudható be.²⁰ Kihirdetésével párhuzamosan megjelentek az első cikkek a hősi halottakról és sebesültekről. A hadijelentések jelentős része viszont a sikerekről és bátorságról számolt

¹⁸ A végrehajtáshoz szükséges törvényi háttérrel az 1944. április 6-án kelt 10600/1944 M. E. rendelet adta.

¹⁹ Magyar Nép: Farkas Pál szerkesztésében Nyíregyházán megjelent napilap, mely rendszeresen beszámolt a hadi helyzetről, átpártolt és fogságba esett katonákról, az Ideiglenes Nemzeti Kormány hirdetményeiről. A témával kapcsolatban az egyik legjelentősebb cikke Veress János vezérezredes Honvéd Vezérkari főnök felhívása a magyar katonákhoz 1944. nov. 28-án.

²⁰ Bár Bárdossy László miniszterelnök 1941. december 11-én hadat üzent, melyet 13-án meg is erősített, viszont az Egyesült Államok Szenátusa csak 1942. június 5-én mondta ki a hadiállapotot.

be. Bemutattak olyan katonákat, akik vitézségükért kitüntetések kaptak. A veszteségekről szóló beszámolók a valóságot megközelítő mértékben kaptak hangsúlyt az újságok hasábjain.

A pozitív kicsengésű cikkeknek újabb lendületet adott a nyári német offenzíva.²¹ Szinte minden katonáról szóló publikációban helyett kapott a hősiesség, a becsület és a bátorság. A hadakozásra jellemzően a „siker”, „ütőképesség”, „előretörés” és „megsemmisítő győzelem” kifejezéseket használták. Már-már a gyorshadtest sikereit idézi, amikor a magyar katonák tekintetében a „kiváló” jelzőt használták a publicisták. Ugyanakkor több alkalommal a társadalmi népszerűség egyik kézzelfogható példájáról tesznek említést, melyben a fronton harcoló katonáknak kiküldött szeretetadományokról²² írnak. A tárgyalta időszakot tekintve a közvetített hangulat értéke június és július fordulóján érte el tetőfokát.

A Don folyó elérését követően a hírek hangvételében egy megszakítás nélküli csökkenő tendenciát lehet megfigyelni. Ezen jelenség egyértelműen a súlyos veszteségekkel járó hídfőcsatáknak²³ tudható be. Eltűntek a korábban alkalmazott győzelmet kifejező kijelentések és megjelentek a honvédekkel szemben álló ellenség „erőfölényéről” és „túlerejéről” szóló beszámolók, valamint a harcok jellemzésére a „kemény harcok” vagy a „heves harcok” kifejezést használták. Ezzel mintegy magyarázva a korábbi sikerek elmaradását. A veszteség mértékét pedig az első világháború isonzói csatáihoz viszonyítva mutatták be, melyhez képest a mostani nem tűnik olyan súlyosnak.²⁴ Viszont minden negatív cikkre több pozitív benyomást keltő jutott. Nemcsak a szovjetek veszteségeivel foglalkoznak, hanem egyes honvédek vitézségének és helytállásának bemutatásával.

A folyamvédelem első részében egyfajta fellendülés jellemezte a híreket, később „Tél tábornok” megjelenésével ismételen egy csökkenő tendencia mutatható ki. A legjellemzőbb beszámoló a „sikeres vállalkozásokról” vagy „meghiúsult szovjet támadásokról” szóltak. Viszont már rendszeresen bemutatták a hősi halált halt katonákat, valamint többször írtak a „bajtársiasságról”, „önfeláldozásról” és „magyar katonai szellemről”. Sok számban megjelenik a „...társadalom a honvédekért!”²⁵ felhívás, melyben téli ruhát gyűjtenek a magyar katonáknak. Ugyan drámai fordulatról nem beszélhetünk, viszont az év végére már a negatív és pozitív hatású cikkek aránya megközelítette egymást. Amit jól példáz a „totális háború” kifejezés megjelenése, mely nem adhatott sok bizakodásra okot.

Az 1943. január 12-én megindult szovjet támadás és az azt követő visszavonulást egészen a hadsereg kivonásáig egy időszakként lehet tárgyalni. Kijelenthető, hogy az elszenvedett súlyos vereség mértékének megfelelően nem mutatkozik meg a Pesti Hírlap hasábjain. A „nagy szovjet” támadásról sok alkalommal beszéltek, viszont igyekeztek a magyar katonák becsületes helytállását kihangsúlyozni. A cikkek felhívják a figyelmet, hogy az 1943-as év döntő lesz a háború kimenetele szempontjából, valamint az „az fog győzni, aki tovább tud kitartani” jelmondatot hangsúlyozták. Egyre inkább megjelennek a negatív hangvételű publikációk, melyek „hadiárvákról”, a „súlyos elhárító harcokról”, újabb „szovjet támadásokról” és a „súlyos veszteségekről” beszélnek. Ugyanakkor rengeteg helyen adnak hírt arról, hogy büszkék lehetünk a „hazáért és szabadságért” küzdő honvédeinkre, akik „mozgó védelemmel”

²¹ 1942. június 28-án vette kezdetét az „Operation Blau” fedőnevű offenzív művelet a keleti fronton, melyben a magyar 2. hadsereg egységei is részt vettek.

²² A hadsereg katonáinak nemcsak családtagjaik, hanem ismeretlen emberek (jellemzően fiatal hölgyek) kisebb meglepetéscsomagokat küldhettek ki. Ilyenekről a naplóirok rendszeresen beszámoltak.

²³ 1942. júl. 28. és szeptember 15. közt (50 nap) a veszteségek elérték a 21 000 főt. Szabó Péter: i. m. 138–145.

²⁴ 18. sz. hadijelentés kiegészítése. Pesti Hírlap, 1942. 08. 30., 3.

²⁵ Országos mozgalommá vált, melynek legfőbb szószólója Magyarország kormányzójának felesége volt.

elhárítják a „bolszevisták tömegtámadásait”. Majd a „lanyhuló” vöröstámadásokkal szemben katonáink szilárdan tartják állásaikat és sok helyen már „nyugalom” van.

Legvégül beszámoltak hős csapataink hazatértéről és a téli csata magyar hőseiről. A 2. hadsereg hazaszállítása idején jelentek meg azok a publikációk, melyek a háború kimenetelével foglalkoztak, és azzal, hogy a „kis nemzetek nem felelősek a háborúért”.

A SZUBJEKTÍV FORRÁSOK ÉS VIZSGÁLATI RENDSZERÜK

A haderőről alkotott társadalmi gondolkodást nemcsak a közvetítő közeg tudta befolyásolni, hanem azok a személyes vélemények, melyeket a hadseregben szolgálók „vittek haza”. A tömeghadsereg sorkatonáival évente szélesedett a hadsereggel közvetlen kapcsolatba kerülők létszáma. Ezzel párhuzamosan nőtt azon személyek köre, akik a leszerelt vagy aktív²⁶ katonákkal kapcsolatba kerülhettek és információhoz juthattak. Hogy mi volt a véleményük a haderejükéről, arról a szubjektív forrásaikban (naplók, emlékiratok) találunk információt. A vizsgálathoz felhasználtam Erdős Lajos tart. hadnagy,²⁷ Gróf Imre tart. zászlós,²⁸ Juhász Bálint ht. százados,²⁹ Kadosa Árpád tart. hadnagy,³⁰ dr. Körmeny István tart. főhadnagy,³¹ Lukács Géza tart. főhadnagy,³² Perey Miklós ht. hadnagy,³³ Polgár János őrmester³⁴ és Somogyi (Steiner) János tizedes³⁵ visszaemlékezéseit. A kilenc szerző közül heten tiszti,³⁶ míg ketten legénységi rendfokozatot viseltek. A tisztek közül ketten hivatásosként, öten tartalékosként szolgáltak, akik a polgári életben is értelmiségi munkát végeztek. A tisztek származását tekintve mind keresztény középosztályba sorolható családokban születtek és nevelkedtek. Mindannyian képzett katonák voltak, akik átestek a tűzkeresztségen, valamint többségük Kormányzói dicséretet, illetve Vitézségi Érmeket érdemelt ki. Legmagasabb beosztásban Juhász Bálint szds. szolgált, méghozzá a 12. k. hadosztály vezérkari főnökeként. A tisztek tekintetében a legalacsonyabb beosztásban a zászlósok voltak, akik szakaszparancsnokként kezdték a frontszolgálatukat. Az általuk írt források közül harctéri naplót vezetett Erdős, Gróf, Kadosa és Lukács. Perey a világháború után Kassay Albert ezredes³⁷ felhívása okán jegyezte le visszaemlékezését. Körmeny 1985-ben, míg Polgár 1987-ben írta meg emlékeit, Somogyi és Juhász pedig a rendszerváltás után készítették el memoárjaikat.

A kiválasztott források személyes élmények alapján készültek. Gyáni Gábor szerint az eseményeket átélt szerzők, a hivatásos történétírókkal ellentétben, akik a történéseket megfelelő kontextusban szakszerűen képesek ábrázolni, saját élményeikből szerzett joguktól vezérelve mutatják be az egyes eseményeket. Mivel a szerzők átélték az eseményeket, olyan

²⁶ Aktív – jelen szóhasználatban a honvédséggel valamilyen szolgálati viszonyban lévőket jelenti.

²⁷ Erdős Lajos hdgy. a TVGY-ből.

²⁸ Lukács Bence Ákos – Szabó Péter: Somogyi rosseb hadosztály a Don-kanyarban. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2015, 35–42., 89–95., 137–148., 219.

²⁹ Juhász Bálint szds. a TVGY-ből.

³⁰ Kadosa Árpád hdgy. a TVGY-ből.

³¹ Körmeny István fhgy. a TVGY-ből.

³² Lukács–Szabó: i. m. 48–49., 100–105., 154–159., 226–227., 355–358.

³³ Lukács–Szabó: i. m. 71–72., 116–117., 168–170.

³⁴ Polgár János őrm. a TVGY-ből.

³⁵ Lukács–Szabó: i. m. 20–24., 42–48., 96–100., 149–154., 220–226., 358–363.

³⁶ A tisztet mint összefoglaló fogalmat használom, mivel a kor rendfokozatai értelmezése szerint a zászlós tisztvárományosnak, míg a hadnagy, főhadnagy és százados főtisztnek számított.

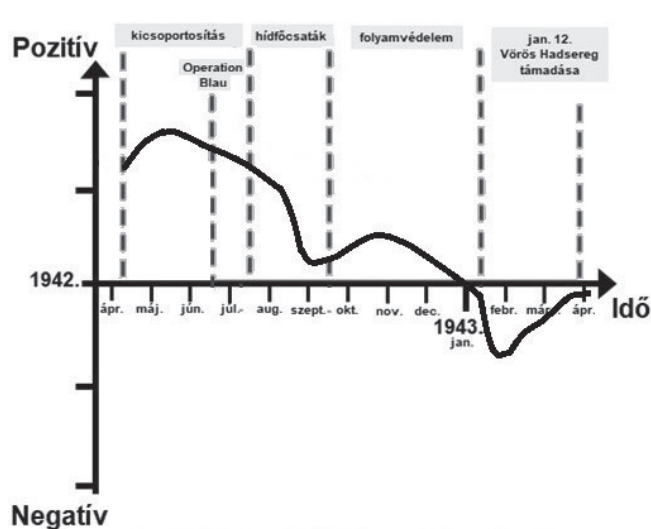
³⁷ Kassay Albert ezredes 1942. 09. 15. – 1943. 04. 01. között a 10. tábori tüzérszázados parancsnoka, a háború után felhívást intézett a túlélőkhöz, hogy az ezredtörténet megírásához küldjenek feljegyzéseket.

helyzetbe kerültek, hogy gondolataikat el kell fogadnunk, mivel nem lehet ellenérveket felsorakoztatni a szubjektív szemléletükkel szemben.³⁸ Azonban fontos megjegyezni, hogy a szubjektív forrásaikból történelmi tényeket megállapítani csak más független objektív forrásokkal együtt lehet. Jelen helyzetben irreleváns kérdés a források tényszerűségének vizsgálata, mivel a cél annak megállapítása, hogy az egyes személyek miként viselkedtek a haza fegyveres ereje iránt és ebből kifolyólag mit adhattak tovább az ismerőseiknek, akár igazat állítottak, akár nem.

A források elemzése közben gyűjtöttem minden olyan megnyilvánulást, melyben a szerzők utalást tettek a haderőre. A visszaemlékezésekből levont következtetések alapján felállítottam a vizsgálati rendszert. Legmagasabban helyeztem el azt a morális helyzetet, amikor önbizalommal telve magabiztosan álltak a feladatuk előtt, mivel hittek önmagukban, társaikban, fegyverekben és parancsnokaikban. A legalacsonyabb mutatót az általános szembefordulás, átállás, tömeges megadás és szökés képviseli. A határértékek által közbezárt dimenzióban jól elhelyezhető a haderőbe vagy a sikerbe vetett hit teljes mértékű léte vagy hiánya. Kiinduló állapotnak tekintem az elkeseredettségéből és a pusztá kötelességtudatból tett végrehajtást.

SZUBJEKTÍV FORRÁSOK VIZSGÁLATA

A vizsgálati rendszernek megfelelően a morális állapotokat személyenként az idő függvényében ábrázoltam, majd összesítettem³⁹ a kapott folyamatokat. Fontos megjegyezni, hogy az idézeteket úgy válogattam össze, hogy azok legszemléletesebben mutassák be a lelkiállapot változásának mozzanatait.

2. ábra A szubjektív források által közvetített hangulat változása (Készítette a szerző)

A családtagoktól való fájdalmas búcsú után a katonai szerelvények elindultak a frontra. A vizsgált források alapján a kicsoportosítást alapvetően két részre lehet bontani. Az első a vasúti szállítást, míg a második a gyalogmenet végrehajtását foglalja magában. Már az indulás is elég lelkesítő hangulatban telt, amit a visszacsatolt területeken történő

áthaladás tovább fokozott, ráadásul egy kézzelfogható példát adott a kivonulás indoklására. A morál egyre erősödött, melyet jól példáz a 12. híradószázad éneklése. „Tizenkettes távirá-

³⁸ Gyáni Gábor: Történelemszövegek. L' Harmattan Kiadó, Budapest, 2002, 298–300.

³⁹ A személyenkénti görbék által megadott számtani közepét vettem.

szok fel a fejekkel!”⁴⁰ Másokból a kalandvágy vagy a boldog tudatlanság beszélt. „*Én olyan hangulatban mentem, mintha egy IBUSZ utazásra mentem volna és nem háborúba.*”⁴¹ A jó szervezettségnek köszönhetően a hat napig tartó úton az ellátás folyamatos és bőséges volt. Többen megjegyzték, hogy a háború sújtotta területeken borzalmas nyomorban éltek az emberek és ezért rengeteget adakoztak. „*Mi meg oly bőséggel szórjuk közéjük a kenyérdarabokat, hogy az már szinte pazarlás.*”⁴² Ebben az időben panasznak vagy elégedetlenségnek nyoma sincs. Az ábrán is látható, hogy ekkor éri el a diagram a legjobb értéket.

A kirakodást követően vette kezdetét a kicsoportosítás második szakasza. A 10. és 12. könnyű hadosztály Resica vasútállomástól megközelítőleg 960 km-es gyalogmenet⁴³ végrehajtásával érte el a Don folyót. Az embert próbáló igénybevétel napról-napra amortizálta a katonák fizikai és mentális állapotát, ennek következtében megszorodtak a személyek közti konfliktusok. „*Látta, hogy csak zászlós vagyok...! – lehordott a sárga földig. Láttam, hogy tombolni való kedve van – mit várhat az ember egy huszárszázadostól huszárai élén?! – megértettem, hogy hülye, magyarázkodni meg katonáéknál úgy sem lehet...*”⁴⁴ A megpróbáltatásokat csak fokozta, hogy egyre többször haladtak át partizánveszélyes területeken. „*Június 8., hétfő. Éjszaka, hétfőre virradóra egy erdei tisztáson pihentünk, az út mellett sünszerű biztosításban. Az erdő tele partizánokkal. Várjuk, hogy megtekintenek bennünket, de nem történt semmi...*”⁴⁵ Bár a negatív csökkenés folyamatos volt, a haderőbe vetett bizalom drasztikus mértékben nem romlott. A kimerítő gyaloglás ellenére kifejezetten sok pozitív élmény is akadt. „*...Az út három helyen volt aláaknázva. Hála árkászaink ügyességének, mindhárom ártalmatlanná tették. Különböző vezetőségünk is messzemenő óvintézkedéseket tett. Fogas borona megy az ezred éle előtt mintegy 300 méterre.*”⁴⁶ Sokan említik a diverzánstámadások ellen hozott számos biztonsági rendszabályt. Érdekesség, hogy a többség nem tekintette komoly fenyegetésnek a partizánokat, ami éppen a hathatós intézkedéseknek volt köszönhető. A menet első fele még könnyebben telt, erre jó példa Gróf zászlós bejegyzése. „*Június 17., szerda. Csernyigovban pihentünk. Kifogtam, szolgálatban voltam. A német katonákból álló futballcsapatot századunk 5:1-re verte. Itt bőséges ellátást kaptunk mindenben. Dohány, pálinka, szivar, sajt, vaj és sült disznó!*”⁴⁷ Viszont ahogy teltek a napok és átlépték a félezer kilométert, a kimerültség és a fáradtság egyre inkább eluralkodott rajtuk. „*Július 20., hétfő. A sátram előtt egy fa alatt emberhulla. Nem számít! Olyan vagyok, mint a dög, egy kis dögszag éppen csak emlékeztető. Embereim is fáradtak, lovak helyett tolják a kocsit.*”⁴⁸ Ekkor már kifejezetten demoralizált hatást keltett, amikor egy modern gépesített alegység haladt el mellettük. „*...lófogató szekerek és a menet közben is főző, gőzölgő táborigénykocsi jelenléte inkább valami vándorló néptörzs látványát keltették az idegen nézőben, mintsem harcra induló sereget.*”⁴⁹ Éppen akkor érték el Osztrogozsszk települését, amikor a Vörös Hadsereg átkelt Korotojajknál és hídfőállást foglalt. Így a hadsereg vezetése kénytelen volt az éppen beérkező 12. k. hadosztály részeit már másnap támadásba vezényelni.

⁴⁰ Kadosa Árpád hdgy., 5.

⁴¹ Polgár János őrm., 10.

⁴² Kadosa Árpád hdgy., 6.

⁴³ 5 hét alatt átlagosan napi 25–30 km-t tettek meg.

⁴⁴ Kadosa Árpád hdgy., 13.

⁴⁵ Gróf Imre tart. zls. Lukács–Szabó: i. m. 36.

⁴⁶ Lukács Géza tart. fhdgy. Lukács–Szabó: i. m. 53.

⁴⁷ Gróf Imre tart. zls. Lukács–Szabó: i. m. 37.

⁴⁸ Gróf Imre tart. zls. Lukács–Szabó: i. m. 41.

⁴⁹ Juhász Bálint szds., 40.

A hadsereg területén hét jelentősebb hídfőcsata⁵⁰ zajlott le, melyből csak egy volt egyértelműen győztes. A diagramon ez az időszak jól kivethető. A katonák morális állapotára érzékelhetően rányomta a bélyegét, hiszen a jelentős veszteségek ellenére sem jártak sikerrel. Ekkor már komoly bírálatokat is megfogalmaztak a haderővel szemben. A zászlóaljszinten dolgozó Polgár őrmester hallotta az előljáró nyilatkozatát a veszteségekről. *„Hadd hulljon a férgese. – Igen, ám de nem a férgese, hanem a java hullott, a férgese az elfeküdt és nem ment.”*⁵¹ Az első harci élményekről sokan részletesen leírták tapasztalataikat. *„...végül szd erejű támadások jöttek. De ekkor már az aknavetőink is dolgoztak és rövid fél óras harc után az elg. visszavonult. Észrevettem, hogy az orosz tüzéség el kezdte belőni az aknavetőimet. Ezért elrendeltem az av. tűzvezetőnek Pokker tizedesnek, hogy süllyessze le az összes vetőket. Még a csövük sem látszott ki. [...] az összeműködés tökéletes volt.”*⁵² Utóbbi jelenet jól példázza felkészültségük magas színvonalát, viszont akadtak olyanok, akik hiányosságaikról tettek tanúbizonyságot. *„A páncélosok persze pillanatok alatt lerohantak a hídig, felgyújtották a várost, utána hazamentek. A gyalogság nem követte őket. [...] A támadás során egy üteg nyílt mezőn foglalt állást. [...] Alig lőtt onnan egy órát, 14 orosz bombázó alacsony támadásban szórta rá a bombáit.”*⁵³ A kimerültségnek már a tisztikarban is szembetűnő jelei mutatkoztak. *„Zsiga borzasztó ideges. Nem akarja megengedni az alvást sem. Mindenkit őrségbe parancsol. Én nem bírok magammal, olyan álmos vagyok. Ruhástól lefekszem és mélyen alszom.”*⁵⁴ A jelenben állandósuló életveszély és a kiszámíthatatlan jövőkép kettőse egyre inkább éreztették hatásukat. Gróf Imre augusztus 25-én már az alábbiakat jegyzi fel: *„...egyre jobban jönnek a hírek, hogy szeptemberben hazamegyünk. Egyenlőre nem hiszek semmi ilyen áldott jó hírnék, nehogy csalódjak ellenkező esetben.”*⁵⁵ Tőle függetlenül Lukács pár nappal később hasonlókat ír. *„Azt halljuk, hogy október 15-ére otthon leszünk. Nem tudok másra gondolni...”*⁵⁶ Már szeptemberben mutatkoztak olyan szükségből hozott megoldások, melyek nem vetítettek kedvező jövőndőt. *„Kezdetben sátorlapokban temették el a meghaltakat azután jött egy parancs, hogy a sátorlapra szükség van azokat nem szabad temetés céljára felhasználni és ha lehet a bakancsot is le kell venni a halottakról.”*⁵⁷

A véres hídfőcsaták után némi lélegzetvételhez jutottak, ami az írásaikban is jól visszatükröződik. A megtépázott alegységeket pihentetés céljából hátravonták a peremvonalból. Sokan megírták, hogy furcsa volt ismét egyenesen járni és lehetőségük volt a tisztálkodásra. *„A 36/III. zászlóalj váltott az éjszaka bennünket. [...] 8 heti első vonalbeli szolgálat után. [...] De mégis jobb érzés volt hátramenni, hátra, mindig hátrább! [...] jókedvvel beszélgettünk otthoni dolgokról.”*⁵⁸ A kivonás reménye némileg elhalványult, amikor parancs érkezett az óvóhelyek és szállások téliesítéséről. *„Szeptember hónapban jelentős hozzáállással elkezdődtek az erődítési földmunkák. A védvonal teljes hosszában ki lett ásatva, összefüggő futóárokrendszer és a téli föld alatti, fűthető bunkerek ...”*⁵⁹ Kifejezetten pozitív hatása volt

⁵⁰ 1942. június 28. – szeptember 16. közt három hídfőben a következő megoszlásban három urivi, kettő korotojaki és kettő scsucseji csata.

⁵¹ Polgár János őrm., 12.

⁵² Erdős Lajos hdgy., 4.

⁵³ Perey Miklós ht. hdgy. Lukács–Szabó: i. m. 117.

⁵⁴ Lukács Géza tart. fhdgy. Lukács–Szabó: i. m. 103.

⁵⁵ Gróf Imre tart. zls. Lukács–Szabó: i. m. 94.

⁵⁶ Lukács Géza tart. fhdgy. Lukács–Szabó: i. m. 105.

⁵⁷ Polgár János őrm., 16.

⁵⁸ Gróf Imre tart. zls. Lukács–Szabó: i. m. 139.

⁵⁹ Somogyi János tiz. Lukács–Szabó: i. m. 149.

az otthoniaktól kapott küldeményeknek. Nemcsak a családtagok által küldött képeslapok, irások, újságok és kisebb csomagok okoztak örömet, hanem egy társadalmi megmozdulás jóvoltából a teljesen ismeretlen emberektől kapott levelek. „Egy tanítóképzős leány megírta, hogy csupán szórakoztatni kíván nehogy félreéertsem. [...] valamilyen otthoni kezdeményezés lehet ég tudja honnan kapták meg nevünket és címünket.” „Kedves Ismeretlen” „Kedves magyar katonal!” „Kedves tanár Úr!”⁶⁰ A tél beálltával és a lovak jelentős hányadának hátraszállításával az ellátás komoly problémába ütközött. Ennek ellenére is rendszeresen érkeztek az otthoni küldemények. „November 25., szerda. 28 levél jött nekem, és a tizedikén feladott kilogrammos csomag.”⁶¹ Fontos megjegyezni, hogy ezek kézbesítése jóval kisebb logisztikai kihívást jelenthetett, mint a napi több mint 200 000 meleg ételadag elkészítése. „Élelmzésünk igen gyenge. Ha nem lenne itt krumplics és káposzta, éhen halnánk. [...] A ruházat rongyos. Nincsen cérna a foltozáshoz. A lábbelik elkoptak, a fehérnemű rongyos.”⁶²

A napokból hetek, azokból hónapok lettek. Az elcsigázottság és az elkeseredés, a rossz ellátás és a zord tél, a kivonulás kezdete óta eltelt több mint fél év már mindenütt éreztette hatását. Valamint a valós tudás hiányában kialakult önbizalom pedig egyre gyakrabban szedte áldozatait. „...amikor a két járőr a sötétben megközelítette egymást, a beszélgetés – a két ruszin katona közt – még mindig folyt. Balogh Béla tartalékos hadnagy a ruszin honvéddel beszélgetését meghallva orosz járőrnek vélte őket, és leadott feléjük egy géppisztolysorozatot. Az örvezetőt találta el a leadott sorozatlövés.”⁶³

A védvonalat hiányosnak tartották és jellemzően nem bíztak a képességeikben. „Az orosz ott jön át és akkor, ahol és amikor akar. Legalábbis eddig. Egyáltalán nem csodálkoznék, ha a faluban egyszer orosz járőr kérné a jelszót.”⁶⁴ Talán a legjobban Gróf zászlós foglalja össze a helyzetet. „Az éjjeli vizsgálat során vagy 8-10 embert alva találtunk figyelőhelyén. Az orosz szájában, a felrobbant hídnál aludt az ő, ahonnan könnyen elvihetik, csak két métert kell mászniuk. [...] elég volt ebből a mesterségből, a kimerültség nagyon látszik rajtuk. Rossz rájuk nézni, és mégis vannak olyanok, akik ezekkel a szerencsétlenekkel akarják a telet itt tölteni.”⁶⁵

A romló morális helyzeten a sikeres vállalkozások, a kevés pihentetés és a meginduló szabadságotlítások sem tudtak komoly mértékben javítani. „A hazatérési vágy mind jobban él a lelkemben. Mindenhol csak arról beszélnek az emberek, hogy mikor jön el az az idő, hogy leváltsanak bennünket.”⁶⁶ A szerencsésebbek kikapcsolódásként még moziba is mehettek. „Ma, 14-én moziba voltam. A haditudósító század táborig mozija jött ki hozzánk. A „Csaba királyfi útján” és a „Behajtani veszélyes” című filmeket néztük végig.”⁶⁷ Leginkább a kisebb eredményeket hozó harcok mutattak pozitív hatást. „A vállalkozás sikerült, a fiúk mind egészségesen visszajöttek, [...] Bogdán honvéd ütötte le az őrt puskatussal, úgy, hogy eltört a puskája. [...] Hát nagyon szép, csak már menjünk haza!”⁶⁸ Karácsonyra a katonák elérték a morális mélypontot, átlépték azt a képzeletbeli határt, amin már a kisebb megoldások nem tudtak javítani. „Valamiféle borúlátás lett úrrá rajtam, mintha az itthoniak már

⁶⁰ Kadosa Árpád hdgy., 64.

⁶¹ Gróf Imre tart. zls. Lukács–Szabó: i. m. 146.

⁶² Perey Miklós ht. hdgy. Lukács–Szabó: i. m. 170.

⁶³ Somogyi János tiz. Lukács–Szabó: i. m. 98–99.

⁶⁴ Perey Miklós ht. hdgy. Lukács–Szabó: i. m. 168–169.

⁶⁵ Gróf Imre tart. zls. Lukács–Szabó: i. m. 141.

⁶⁶ Lukács Géza tart. fhdgy. Lukács–Szabó: i. m. 156.

⁶⁷ Lukács Géza tart. fhdgy. Lukács–Szabó: i. m. 157.

⁶⁸ Gróf Imre tart. zls. Lukács–Szabó: i. m. 147–148.

lemondtak volna rólunk. [...] A katonai vezetés is csupán fiatal tartalékosokat, zászlósokat küld ki pótlásnak, a hivatásosok egymást óvják a fronttól. Ezek itthon, amazok odakinn tanulják a harcászatot, a hadvezetést.”⁶⁹

Ilyen állapotban érte a haderőt a januári⁷⁰ szovjet támadás. A válságot csak fokozta, hogy az ellenséges hadművelet éppen a váltás végrehajtása közben indult. „1943. január 11-én a nyíregyházi 12. gyalogezred géppuskás szakasza váltott le bennünket. [...] Újból vissza kellett maradni velük. [...] Másnap [...] délután egy óra körül sebesültem meg aknaszilánktól.”⁷¹ A hön áhított váltás beérkezésével a sokat szenvedett katonákat csak az indulás foglalkoztatta. Amikor végre elindulhattak hazafelé, jött a parancs, hogy forduljanak vissza. „Voltak csapatok ahol az indulatok elszabadultak és fejnélküli menekülés lett.”⁷² Sok helyen a parancsok végrehajtása meg sem kezdődött, ha nem voltak hozzá kényszerítő eszközök. „A tábori csendőrség, tiszthelyettesek körvédelembe szerettek volna bennünket állítani. Meg lett nekik magyarázva, hogy nekünk nem parancsolnak.”⁷³ Viszont akadtak jó páran, akik ellenálltak, és képesek voltak felvenni a harcot a túlerővel szemben. Január 16-án „reggel Somoskeőy alezredes úr távbeszélőn ismét parancsot adott, hogy az osztály Osztrogozsszkba vonuljon vissza. [...] vonatkozó parancsát írásban fogja közölni. Vártunk erre a parancsra. [...] a délutáni órákban meghozta a parancsot Kálmán Ferenc motorkerékpáros küldönc, [...] menetelő osztályt az oroszok oldalba kapták, s igen nagy veszteséget okoztak. A lövegek közül csak a 10/5. üteg két tarackja érkezett Osztrogozsszkba.”⁷⁴ A beszámolók alapján a támadást megállíthatatlannak tartották, ezért a harc helyett az életösztön vált dominánssá. Aki tudott, Osztrogozsszk irányába igyekezett kijutni. A várost magyar és német erők tartani tudták, így nagyon sokan kijutottak a bekerítés veszélye alól. „A kórháznál sem orvost, sem ápolószemélyzetet nem találtunk. Csak a sok jajgató beteget, sebesültet. [...] csalódottan távoztunk.”⁷⁵ Igyekeztek mindig nyugat felé haladni, egy részük rendezetlenül, viszont sokuk valamilyen ideiglenes szervezeti kötelékben. A településtől településig tartó hátrálást Lukács főhadnagy jól jellemzi. „Jelentkezem a városparancsnokságon. Tiszti karhatalmi szakaszba osztottak be. Őrséget állunk az élelmiszerraktárnál. Mindenki menekül a városból. Páncélosaink maradványai harcolnak az oroszokkal, és késleltetik előrenyomulását. Nagy Gézával négy napig tartunk ki a városban.”⁷⁶ Minél nyugatabbra jutottak, annál szervezettebbé vált a helyzet. A harcképesekből manővererőt szerveztek, a fegyverteleneket nyugatra irányították. Megjelentek a fertőtlenítő és az élelmiszerezellátó pontok. Kadosa Árpád a németek alárendeltségébe került híradó szakfeladatok ellátása végett. „A várost rommá bombázták. [...] Ennek ellenére a teutonok nagyszerűen berendezkedtek [...] teljesen otthon hangulatát varázsolták maguk köré. [...] Egyszóval ilyen berendezkedésre mi magyarok képtelenek volnánk, sajnós.”⁷⁷ A biztonságot jelentő körletekbe érve nagy volt a bizonytalanság. „Most már csak azt nem tudtuk mi fog velünk történni, hadifoglyok vagyunk vagy internáltak vagy a Jány féle parancs szerint újra leszünk-e szervezve és újra bevetnek valahol.”⁷⁸ Végül

⁶⁹ Kadosa Árpád hdy., 66.

⁷⁰ 1943. január 12-én az urivi, majd január 14-én a scsucseji hídfőkből indítottak.

⁷¹ Gróf Imre tart. zls. Lukács–Szabó: i. m. 219.

⁷² Polgár János őrm., 18.

⁷³ Polgár János őrm., 19.

⁷⁴ Dr. Kőrmendy István tart. fhdgy. Lukács–Szabó: i. m. 302.

⁷⁵ Somogyi János tiz. Lukács–Szabó: i. m. 225–226.

⁷⁶ Lukács Géza tart. fhdgy. Lukács–Szabó: i. m. 227.

⁷⁷ Kadosa Árpád hdy., 71–72.

⁷⁸ Polgár János őrm., 22.

elérkezett a várva várt hazatérés a vasúti szerelvényekkel. „Ekkor vettük észre, hogy mi Székesfehérváron vagyunk. A rendőrség szorosan a mentet oszlopunk mellé sorakozott fel [...] ők fegyveresen a járdán kísérték bennünket.”⁷⁹

KÖVETKEZTETÉS

A történetekhez viszonyítva megállapítható, hogy a sajtóban közölt kép és a frontot megjárt katonák visszaemlékezése közt szignifikáns különbség kimutatható.

A kicsoportosítás első időszakában még közel hasonló volt az eredmény. A kettéválás a kicsoportosítás második szakaszában történt, ahol a katonáknak elképzelhetetlen nagy távolságot gyalogszerrel kellett megtenniük. Akadt olyan is, aki a további gyaloglás helyett az öngyilkosságba menekült. A megpróbáltatás ellenére a több tízezer ember manőverét inkább az összeszedettség és a szervezettség jellemezte. A fokozatos demoralizációt a túlterheltségre lehet visszavezetni.

Az első igazi mélypontot a hídfőcsatákban elszenvedett veszteségek okozták. Érthető okok miatt a sajtó csak korlátozottan követte le a fejleményeket. A forrásokból viszont képet kapunk az eseményekről. Az eredménytelenség és a veszteségek mértékével kapcsolatos gondolataikat a szerzők egyaránt feljegyezték naplóikban, illetve évekkel később írt memoárjaikban. Ezek közt a katonai tudásbeli, kiképzésbeli hiányosságok és a modern technológia hiányai is megtalálhatók. Kovács Gyula vk. ezredes augusztus 17-én kelt tapasztalati jelentésében ezt megfelelően foglalta össze. „Feltűnő, hogy a harcos nem bízik a fegyvereiben. A tűzfegyelem nagyon gyenge. A sikert vérrel csikarjuk ki, összefogott tűz helyett. Az alsóbb és magasabb vezetőket megfosztottuk az önbizalmától, ami a háborúban nélkülözhetetlen.”⁸⁰

A folyamvédelem fázisában a sajtó a rendszeres és rendre sikeres vállalkozásokról, valamint a gyors reakcióidejű villámcsoportokról számolt be. Ezzel szemben a fronton harcolók egészen más tapasztalatokat éltek meg: szenvedtek a hidegtől, a rossz ellátástól, a hiányos egyéni felszereléstől és a gyötrő honvágtyól. A kemény téli időszakban az alapvető életfenntartás is komoly kihívás elé állította a hadsereg vezetését.

Mindezek következtében az 1943 januárjában megindult szovjet támadás egy kimerült magyar haderővel találta szemben magát. A megsemmisítő vereséget még a sajtóban is súlyosnak nevezték. Ugyan a valóságról nem írhattak, hiszen a valós veszteségről a hadsereg vezetésének sem volt sokáig pontos ismerete.⁸¹

Általánosságban elmondható, hogy a katonai eredménytelenség társadalmi népszerűtlenséget szül. Ez akkor is így van, ha a hivatalos közlések valamiféle eredményt kommunikálnak. Dicsőimnuszot legfeljebb az egyéni teljesítmények hősiességéről lehet zengeni, de mint hadsereg, összességében súlyos vereséget szenvedett. A kiváltó okok eredőjének megállapításakor sokan sokfélélt felsoroltak. A siker elmaradását az azt biztosító feltételrendszer hiányával lehet összefoglalni. E hiányosság miatt abszurd lenne a hadműveleti feladat sikeres végrehajtását elvárni a magyar 2. hadseregtől, viszont az sem mindegy, hogy mekkora veszteséggel tud kijönni egy elkerülhetetlen vereségből. Megfordítva a gondolatmenetet: a megfelelő feltételrendszer képes biztosítani a sikert, mely magával vonzza a népszerűséget.

⁷⁹ Polgár János örm., 23.

⁸⁰ Juhász Bálint szds., 82.

⁸¹ A szovjet támadás napok alatt szétzilálta a vezetési rendszert, így a jelentések nem juthattak el a hadsereg parancsnokához. Szabó Péter: i. m. 195–211.

A vizsgálat eredményéből szükségszerűen az alábbi megállapítás következik: amennyiben a lakosság körében emelni kívánjuk a haderő népszerűségét, elkerülhetetlen feladatnak látszik a katonák haderőbe vetett hitének növelése, amiben a feltételrendszer megteremtése kulcsfontosságú tényező.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Szubjektív források

- Lukács Bence Ákos – Szabó Péter: *Somogyi rosseb hadosztály a Don-kanyarban*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2015.
- Gróf Imre tart. hdgy.: 35–42., 89–95., 137–148., 219.
- Lukács Géza tart. fhdgy.: 48–49., 100–105., 154–159., 226–227., 355–358.
- Perey Miklós ht. hdgy.: 71–72., 116–117., 168–170.
- Somogyi (Steiner) János tiz.: 20–24., 42–48., 96–100., 149–154., 220–226., 358–363.
- TVGY: Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Levéltárának VII. fonfőcsoportjának, Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteményéből:
- Erdős Lajos tart. hdgy.: 3.290 levéltári számon bejegyzett visszaemlékezés.
- Juhász Bálint ht. szds.: 3.290. levéltári számon bejegyzett visszaemlékezés.
- Kadosa Árpád tart. hdgy.: 2.889. levéltári számon bejegyzett visszaemlékezés.
- Dr. Körmendy István tart. fhdgy.: 2.889. levéltári számon bejegyzett visszaemlékezés.
- Polgár János őrm.: 3.233 levéltári számon bejegyzett visszaemlékezés.

FELHASZNÁLT HÍRLAPOK

DEENK BTK: Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi Kar, Hírlaptárából:

- Bihari Hírlap, 1944. Nagy Gusztáv (szerk.)
- Kis Ujság, 1945. Dessewffy Gyula (szerk.)
- Kossuth Népe, 1946. Felkai Ferenc (szerk.)
- Magyar Nép, 1944. Farkas Pál (szerk.)
- Magyar Nép, 1945. Pintér András (szerk.)
- Pesti Hírlap, 1941–44. Légrády Testvérek
- Világ, 1945. Dr. Supka Géza (szerk.)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Andaházi Szeghy Viktor: *A magyar királyi honvédség részvétele a Szovjetunió elleni támadásban. 1941. június–december*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2016.
- Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2016.
- Buzinkay Géza – Kókay György: *A magyar sajtó története I.* Rákóczi Kiadó, Budapest, 2005.
- Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt*. Nyitott könyvműhely kiadó, Budapest, 2010.
- Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.

- Gyáni Gábor: *Történelemszűzok*. L' Harmattan kiadó, Budapest, 2002.
- Kiss Gábor Ferenc: „*Lovon, gyalog, autón, biciklin, vasúton...*” – *A magyar királyi Honvédség gyorscsapatai*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2014.
- Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában 1914–1945*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006.
- Pihurik Judit: *Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942–1943*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.
- Püski Levente: *A Horthy-korszak 1920–41 – Magyarország története*. 18. kötet. Kossuth Kiadó, Budapest, 2010.
- Romsics Ignác: *Magyar Sorsfordulók 1920–1989*. Osiris Kiadó, Budapest, 2012.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2010.
- Romsics Ignác: *Magyarország a második világháborúban*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2011.
- Szabó Péter: *Don-kanyar*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994.
- Szabó Péter – Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1941–1943*. Püedlo Kiadó, Budapest, 2002.
- Szabó Péter – Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945*. Tóthágas Plusz Kft., Budapest, 2009.
- Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- Ungváry Krisztián: *A második világháborúban – Magyarország története*. 19. kötet. Kossuth Kiadó, Budapest, 2010.
- Zeidler Miklós: *A Magyar Revíziós Liga*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_magyar_revizios_liga/